

aufzustellen, von welchem nicht im Lauf des Feldzugs, selbst in wesentlichen Punkten, abgewichen werden wird. Es stehen unsern Absichten die Absichten des Gegners gegenüber, der einen ebenso starken Willen hat wie wir. Tausend Zufälligkeiten entziehen sich jeder Vorausberechnung u. eine gewonnene oder verlorene Schlacht kann die ganze Kriegslage ändern.

Der geborne Führer der Armee ist in der Monarchie der Monarch. Man mag ihn in Theorie für unverantwortlich erklären, er trägt doch die schwerste Verantwortung u. er allein kann sie tragen, der mehr als jeder andre alle Kräfte des Lands für das Wohl des Lands aufzubieten vermag. Ich weiss nicht ob das herrschende System in Dänemark eine solche Machtvollkommenheit verträgt, wenn nicht so scheint mir dies System nicht auf die Möglichkeit eines Kriegs berechnet zu sein.

Ich würde mich sehr freuen wenn ich Gelegenheit hätte mündlich Gedanken mit einem so erfahrenen General, wie Ew. Excellence, austauschen zu können. Vielleicht führt Sie Ihr Weg einmal wieder nach Deutschland, u. ich gebe mich der Hoffnung hin, dass Sie aus alter Freundschaft mich aufsuchen würden, hier oder in Schlesien¹¹.

Mein Bruder, der frühere Amtmann auf Fehmarn war unlängst hier, u. ist sehr dankbar, dass Sie Sich seiner so wohlwollend erinnert haben¹².

Das Bild Ihres trefflichen Bruders, dem ich aus meiner Kindheit schon soviel Dank schulde, wird jederzeit seinen Ehrenplatz in meiner Familie bewahren¹³.

Indem ich nochmals wegen der unverzeihlichen Länge meines Briefes um Entschuldigung bitte, empfehle ich mich Ihrem fernern Wohlwollen u. gütigen Andenken, u. verharre in aller Freundschaft u. aufrichtiger Hochachtung

Ew. excellence
treu ergebener

Gr. Moltke.
Feldmarschall.

Berlin d. 9. Novbr. 1874.

2.

Vestersøen.

Af Villads Christensen.

Betegnelsen Vesterhav forekommer kun sjældent i ældre Tid. Den træffes dog en Gang imellem i 16. og 17. Aarh., saaledes

¹¹ Moltke ejede Godset Creisau i Schlesien.

¹² Ludwig Moltke (1805—86) Amtmand paa Femern 1841—46.

¹³ Fritz Hegermann-Lindenkrone, død 1846.

allerede i den gamle »Tegnelsebog« 1531—32¹, hvor det nævnes, at Niels Friis til Vadskærsgaard havde ladet fiske i Vesterhav med sit eget Skib og til sin egen Gaards Behov. Der har formentlig kun været Tale om Fiskeri nær inde ved Kysten, og Kongen giver Niels Friis Medhold i, at han ingen Sandtold bør betale af dette Fiskeri².

I et Kongebrev af 29. Oktbr. 1570 forbydes det at ødelægge Marehalm og andre Vækster, »som gror paa Strandbakken eller udi Klitten ud mod Vesterhav imellem vor Købstad Ribe og Skagen eller paa nogen af de Øer, som hører til vort Rige Danmark og ligger udi Vesterhav«. Ligeledes i Forbindelse med Marehalm og Klittag forekommer Ordet i Danske Lov 6—17—29. Det har altsaa i ældre Tid kun betegnet den Del af Nordsøen, som beskyller Vestkysten af den jydsk Halvø.

Den almindelige Betegnelse for det Vand, som vi nu kalder Vesterhavet eller Nordsøen — Vandet mellem Englands og Jyllands Kyster, fra Shetlandsøerne til Strædet ved Calais — var i ældre Tider Vestersøen³. Dog dækker de nyere Navne ingenlunde helt det ældre, idet Vestersøen strakte sig videre end det nuværende Vesterhav. Taget i stor Almindelighed kan det siges, at samtlige Farvande omkring de danske Kyster deltes i to store Have, Østersøen og Vestersøen, med Sundet og Bælterne som Mellemed. Efter denne Inddeling var altsaa Kattegat og Skagerak Dele af Vestersøen, ligesom Grænserne for dette Hav mod Nord og Vest var ret ubestemte.

At Kattegat helt ned til Fyns og Sjællands Kyster har været regnet med til Vestersøen, er der flere Vidnesbyrd om. Det hedder saaledes i 1581, at Sørøvere i Vestersøen har jaget et Skib ind i Havnen ved Flensborg; og i 1585 klages over, at Lygterne paa Strandsiderne i Vestersøen, ved Skagen, Anholt og Kullen, ikke holdes i tilbørlig Stand. I 1611 blev et skotsk Skib optaget i Vestersøen ved Varberg; og Arild Huitfeldt siger, at Elfsborg er det eneste Slot, som Sverige har liggende ud til Vestersøen.

¹ Trykt i Frederik 1.s danske Registranter (S. 362).

² Brevet er overstreget i Tegnelsebogen; men dette er jo i denne Sammenhæng uden Betydning, da Ordet Vesterhav dog fremdeles staar der.

³ Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog gengiver uden noget Forbehold det gamle Ord Vestersøen ved det nyere Vesterhavet.

Mod Nord, hvor Grænsen nu sættes ved den 61. Breddegrad, var der tidligere intet egentligt Skel. Ganske vist skulde der være Plads til det Hav, som nu kaldes Nordhavet, og som dengang hed Nordsøen; men ogsaa her har Vestersøen en Tilbøjelighed til at brede sig, og ofte vil den strække sig helt op i det nordlige Ishav. Der findes Eksempler nok herpaa i Datidens Aktstykker, som naar Admiral Mads Bagge i 1607 udsendes paa Togt »i Vestersøen paa hin Side Vardøhus«, eller naar Admiral Jørgen Daa i 1615 faar Ordre til med to Orlogsskibe at begive sig i Vestersøen ind under Nordland, saa vidt de nordlandske og vardøhusiske Farvande strækker sig. Og mod Vest var Grænserne lige saa ubestemte, — Vestersøen kunde være alt det Vand, som laa vesten for Danmark, altsaa ogsaa hele Atlanterhavet. I den Betydning tages Navnet i Laurens Benedichts i 1568 udgivne Bog om Sejladsen i Øster- og Vestersøen, idet han under sidstnævnte Omraade medtager alle Havnene paa Frankrigs, Portugals og Spaniens Kyster. Ogsaa i officielle Skrivelser træffes denne Brug af Ordet, f. Eks. i 1607, da Godske Lindenov sendes med en Flaade ud i Vestersøen paa det spanske Farvand ind for Calis Malis¹. Naar det i 1583 hedder, at der fra Spanien udrustes en stor Armada, som menes at skulle i Vestersøen, maa der vel ved denne Lejlighed nærmest være tænkt paa den engelske Kanal.

Den Vaklen, som saaledes var til Stede i Benævnelseernes Brug, er ogsaa af Samtiden bleven følt som en Ulempe, og i 1638 gjorde den danske Regering et Forsøg paa at faa disse geografiske Navnes rette Betydning fastslaaet. Kongens Kansler Kristian Friis til Kragerup henvendte sig til Admiralen paa Bremerholm Erik Ottesen Orning med Anmodning om at faa oplyst, hvor Grænserne var for Øster-, Vester- og Nordsøen. Admiralen tog sig ivrigt og grundigt af denne Sag. Han rejste ufortøvet ned til »Sundet« og sammenkaldte de fornemste Skippere, som han der kunde faa fat paa. Det blev ialt 9, allesammen Udlændinge, fra Saardam, Stavoren, Terschelling, Åbo i Finland osv. Med dem holdt han 3. Decbr. 1638 et Møde i Helsingør, hvor desuden fire af Kongens Skibskaptajner, nemlig Jan Jansen, Markus Witte, Albrecht Jorck

¹ Cadiz. Den i Kanc. Brevbøger 1607, 542 fremsatte Formodning, at dette Sted er den franske By St. Malo, er urigtig.

og Johan Folkersen, var tilstede. Admiralen forelagde selv de fremmede Skippere Spørgsmaalene om, hvor de tre Have »begyndtes og endtes«, og Besvarelsen foreligger i en af de 9 Skippere underskrevet Erklæring. Denne gaar ud paa følgende:

Østersøen begyndes, naar man kommer Dragør Rev forbi, og strækker sig indtil Schandz Chernej (?) i Finland.

Vestersøen begyndes, naar man haver Længden af Hey-sande og Leessert sønden og norden fra hverandre.

Nordsøen begyndes fra Skagens Rev indtil de 7 Ejlande forbi Spitzbergen, Jan Mayens Ejland og Grønland.

»Andet er os ikke bevidst eller haver hørt af nogen andre søfarende Personer«.

Hjemkommen fra denne Vinterrejse blev Admiralen syg og laa til Sengs nogle Dage; men saa snart han var kommen op, sammenkaldte han de ældste og erfarneste Sømænd fra Kongens egen Flaade for at høre deres Mening. I alt 8 Kaptajner, 11 Skippere og 8 Styrmand mødtes 10. Decbr. paa Bremerholm og besvarede Admirals Spørgsmaal med følgende Erklæring, som de forsynede baade med Underskrift og Segl:

Østersøen begyndes, naar man er Falsterbo Rev forbi, og strækker sig hen til Narven.

Nordsøen begyndes fra Skagens Rev og strækker sig til de syv Ejlander og hen omkring Spitzbergen, Johan Meiens Land og Grønland.

Vestersøen begyndes, naar man haver Længden af Heisandt og Leesordt nord og sønder for hverandre.

Endelig fik Erik Orning ved Magistratens Mellekomst sine Spørgsmaal forelagt for 17 Borgere i København, »samtlige søfarende Mænd og af de ældste Skippere«. Deres skriftlige Besvarelse er dateret 13. Decbr. og ligeledes forsynet med Underskrifter og Segl.

Østersøen strækker sig fra Mindet hos Lybæk langs ud med Falsterbo Rev indtil Narven eller Viborg, som ligger nord-nordøst og syd-sydvest fra hverandre.

Nordsøen strækker sig fra Skagens Rev langs op med Norge, norden Kysten ind til de syv Øer, — tværs over ligger en Ø, kaldet Hoppen Ejlandt,¹ — til Spitzbergen, langs ud med Grøn-

¹ Hope Ejland, en lille Ø i Nærheden af Spitzbergen.

land indtil den sydvestre Huk paa forskrevne Grønland, som kaldes Kap Farvel. Paa den anden Side igen fra Skagens Rev langs ud med Jylland og den hollandske Kyst indtil de flamske Banker.

Vestersøen begyndes, naar Heysand og Læssort ligger sønden og norden fra hinanden.

Erik Orning var særdeles tilfreds med Resultatet. Han sendte de tre Erklæringer til Kansleren med en Skrivelse, hvori han gør Rede for den fulgte Fremgangsmaade og tilføjer, at »uanset Parterne paa enten Sider ikke noget haver vidst af den andens Judicium og Mening, saa kommer det dog fast over ens.« Deri har han Ret. Navnlig de to første Erklæringer stemmer i den Grad over ens, at man har vanskeligt ved at tro, at den ene ikke har kendt den andens Judicium. Og denne Mistanke bestyrkes, naar man ser, at en af de fire Kaptajner, som var med Admiralen i Helsingør, Jan Jansen, genfindes blandt de otte Kaptajner, der har afgivet Forklaringen paa Bremerholm. Men var end Admiralen tilfreds, saa har Kansleren sikkert ikke været det. De tre Erklæringer har i Virkeligheden ikke klaret noget af de vanskelige Spørgsmaal, — snarere har de gjort Forvirringen større.

Kun med Hensyn til den letteste af Opgaverne — Bestemmelsen af Østersøens Grænser — er Sagen bragt paa det rene. Østersøen gaar fra Lybæks Minde (Travemünde) forbi Dragørs og Falsterbo Rev indtil Narva og Viborg. Den finske Bugt regnes altsaa med til Østersøen, den botniske Bugt derimod ikke. Om den Skanse i Finland, som nævnes i de fremmede Skipperes Besvarelse, har ingen Oplysning kunnet findes; men den har rimeligvis ligget inderst inde i den finske Bugt.

Østersøen var saaledes let nok at klare. Men Vanskelighederne begynder jo ogsaa først ved Vestersøen, og her er det mærkværdigt at se, at de tre Besvarelser alle er vildledende, og dog alle stemmer fuldstændig overens.

Vestersøen begynder der, hvor man har Heysand og Leessert ret syd og nord for hinanden. Disse to Steder er Øen Ouessant ud for Bretagnes Vestspids og Forbjerget Kap Lizard paa Englands sydvestlige Hjørne. Dér, paa Grænsen mellem Atlanterhavet og den engelske Kanal, begynder altsaa Vestersøen, — det

er alle Sømændene enige om. Grænselinien er tydelig nok; men — fra hvilken Side skal den ses? Ligger Vestersøen øst eller vest for en Linie mellem Ouessant og Kap Lizard?

Alle Stedsbetegnelserne gør tydeligt nok Indtryk af at være set fra Øresund. Det er fra Øresund man skal forbi Dragørs Rev eller Falsterbo Rev for at komme til Østersøen og forbi Skagens Rev for at komme til Nordsøen. Ud fra samme Synspunkt maa da ogsaa Vejen til Vestersøen ses. Vestersøen træffer man først, naar man, kommende øst fra, sejler ud gennem Kanalens vestlige Munding. Vestersøen er Atlanterhavet!

Med denne Antagelse stemmer det ogsaa, at Sømændene kun har besvaret Spørgsmaalet om, hvor Vestersøen begyndte, men ikke har udtalt sig om, hvor den endte, skønt Admiralen udtrykkelig spurgte dem ogsaa om dette. Naar Vestersøen er Atlanterhavet, kunde de ikke besvare Spørgsmaalet om, hvor den endte; thi det vidste de ikke.

Men hvad bliver der saa af vort nuværende Vesterhav? De to første Erklæringer giver intet Svar herpaa. Det kan ikke høre til Vestersøen, som begynder vest for Kanalen; ej heller til Nordsøen, som begynder ved Skagen og strækker sig til Spitzbergen, altsaa svarer til vort Nordhav. Mellem Skagen og Kap Lizard bliver der efter de to Erklæringer kun et tomt Rum.

Ånderledes forholder det sig med den tredje Erklæring, de københavnske Skipperes. De Folk har ikke været bange for at tage Konsekvensen af deres Standpunkt, og de lader derfor Nordsøen strække sig ned fra Skagen langs med Jylland og den hollandske Kyst indtil de flamske Banker, altsaa helt ned til Kanalen.

Der foreligger ikke noget om, hvad Kristian Friis fik ud af disse Oplysninger. Men vi kan sikkert gaa ud fra, at hvad han end har villet bruge dem til, har de været værdiløse for ham. Thi det vidste han dog, og det stod fast, at Vestersøen efter dansk Sprogbrug ikke begyndte vest for Cornwall og Bretagne, men vest for Jylland eller maaske allerede nord for Kronborg. De af Erik Orning fremskaffede Erklæringer kunde kun bidrage til at gøre Forvirringen paa dette Omraade fuldstændig; og rimeligvis har da Kansleren straks lagt dem hen, hvor de ligger endnu, blandt Kancelliets diverse Papirer¹.

¹ Indkomne Sager og Indlæg til Registranterne 1638 ²⁹/₁₂.

Men besynderligt er det, at saa mange Sømænd kunde fremkomme med saadanne Oplysninger. Ganske vist forstaar man, at de har været i Vilderede med Besvarelsen; de har i Virkeligheden ikke vidst, hvad der var Vestersø og hvad der var Nordsø, og for at skaffe Plads til dem begge har de saa lagt Vestersøen helt ud i Atlanterhavet. Det er forstaaeligt, at de fremmede Skipper, som ikke har kendt de særlig danske Benævnelser, griber til denne Udvej. Men paafaldende er det, at ingen af de 44 danske — eller dog i dansk Tjeneste værende — Sømænd har dristet sig til at kalde det hele for Vestersøen, saaledes som dansk Sprogbrug dog faktisk var.

Admiralens Tilfredshed med Besvarelserne ser ogsaa noget mærkværdig ud. Men maaske den ej heller har været ægte. Det kunde tyde paa en daarlig Samvittighed, at han efter at have yret sin Glæde over Enstemmigheden skynder sig at tilføje, at Erklæringerne »følger med de fornemste Navigators Skrivere i deres Læse- og Paskort om deres Kaas og Strækning, eftersom man det vidtløftigere kan afpasse udi forbemeldte Paskorter«. Med denne Bemærkning har Erik Orning maaske villet trække sig ud af Sagen og henvise Kansleren til selv at se efter paa Søkort og i trykte Bøger.

Noget brugeligt Resultat kom der saaledes ikke ud af dette Forsøg, og man vedblev lige saa vel efter 1638 som før at anvende Betegnelsen Vestersøen om alt Vandet nord for Kronborg. I Wolfs »Encomion Regni Daniæ« fra 1654 tales saaledes endnu om de Fyrlygter »udi Vestersøen, som staar paa Kulden eller Bonden saa vel som og paa Niddingen og Skagen og de andre Steder«.

Det varede i det hele taget længe, inden de nu gængse Benævnelser paa disse Have blev nogenlunde fæstnede. Paa de ældste Danmarkskort findes i Tekstens latinske Navne ikke mindre Forvirring end i Sømændenes Erklæringer fra 1638. Joannes Janssonius (1629) og Mercator (1632) slaar Kattegat sammen med Østersøen til et Mare Balticum, medens Blæu kalder Kattegat for Sinus Codanus eller Skagerak. Andre regner vort Skagerak til Oceanus Septentrionalis (Nordhavet), medens Vesterhavet kaldes Mare Germanicum. Paa tyske Kort baade fra ældre og nyere Tid bruges regelmæssigt Navnet Nordsee om Havet nord for Hollands og Tysklands Kyst; men ved Siden heraf træffes ogsaa Westsee,

der dog maa opfattes som en Oversættelse af det danske Vesterhav, ikke af Vestersø. Paa et fransk Kort fra 1766 kaldes Vesterhavet Mer d'Allemagne; men paa andre franske Kort fra omtrent samme Tid bruges Betegnelsen Mer de Danemark om hele Havet fra Calais til Spitzbergen. Paa et italiensk Kort (trykt i Venedig 1781) betyder Mare Danese derimod Kattegattet¹. — Endnu paa danske Skolekort fra 1819—20² er der nogen Usikkerhed tilstede. Navnet Nordsøen bruges om Skagerak og den nordlige Del af Vesterhavet hen til Thy, medens Ordet Vesterhav staar ud for Slesvigs Vestkyst, Nordsøen atter ud for Holstens Kyst, og endelig Navnet Det tyske Hav ud for Hollands Kyst.

Navnet Vestersøen vil man næppe finde i noget Atlas. Det har alle Dage her i Danmark kun været en almindelig, ret ubestemt Betegnelse for de nordlige og vestlige Have.

3.

Nyere tysk Historieforskning vedrørende Slesvig og Holsten.

Af Aage Friis.

Slesvigs og Holstens ældre og nyere Historie har siden 1864 til Stadighed været Genstand for omfattende Behandling af danske Historikere, der med særlig Forkærlighed har optaget de mest omtvistede Emner til ny Prøvelse. En tilsvarende Beskæftigelse med de afgørende Punkter i Hertugdømmernes Historie kan ikke siges at have fundet Sted fra tysk Side, hverken af tyske Historikere i Almindelighed eller specielt af den Kreds, der i det forløbne halve Aarhundrede har været knyttet til Kieleruniversitetet eller til Hertugdømmerne. Der kan vel paavises en Række værdifulde tyske Bøger eller Afhandlinger om Hertugdømmernes Historie eller Topografi, men selv om man fremdrager betydningsfulde Samlinger, saasom de mange Bøger og Afhandlinger, der er udgivet af *Verein für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte*, af Selskabet for Byen Kiels Historie, og om Kieleruniversitetet, eller man tænker paa Værker som A. Sach: *Das Herzogtum Schleswig*, Detlefsen: *Geschichte der Elbmarschen*, Sering: *Erb-*

¹ Alle disse Kort findes i det kgl. Bibliotheks Kortsamling.

² Samling af 50 smaa Landkort i Træsnit til Brug for Skolerne paa Landet. Af S. E. Holm 1826.